

FEMINISMUS, GENDER A PRÁVO

Barbara Havelková

„Feminismus – nikdy jsem přesně nevěděla, co to je. Jen vím, že mě lidé označují za feministku, kdykoli vyjádřím názory, které mě odlišují od kusu hadru.“

Britská spisovatelka Rebecca West, 1913

„Zaprvé nevím, co to je, a zadruhé mě to uráží!“¹ dobře shrnuje postoj mnoha Čechů a Češek k feminismu, jako k intelektuální pozici a hnutí, i k genderu, jako analytickému konceptu. Cílem následujícího textu je zamyslet se nad pojmy feminismu a genderu v českém právním kontextu a pokusit se jak zhojit jejich neznalost či špatné pochopení, tak změnit nechuť k nim. Jejich definice (převážně ze zahraniční literatury) budu konfrontovat s tím, jak jsou (či častěji nejsou) chápány v Česku, a pokusím se také rozebrat, proč k nim existuje odpor či skepse. Text je psán z pozice, která feminismus i gender považuje za užitečné, či dokonce nezbytné pro hlubší poznání reality a pro komplexní a kritické pochopení fungování společnosti a práva. Je tedy přiznanou obranou pozice feminismu a konceptu genderu.

V textu používám generické femininum, pokud není vysloveně potřeba zdůraznit mužské pohlaví.² Číním tak proto, abych převrácením tradičního používání generického maskulina čtenářkám zprostředkovala zkušenost četby textu, ve kterém je explicitně zahrnuto jen jedno pohlaví.

V předložené analýze pojmů feminismu a genderu, jejich kontur a jejich kritiky vycházím zaprvé z vlastní zkušenosti s diskusemi o tématu v českém právním prostředí, zadruhé ze zahraniční literatury a zatřetí z dotazníků,³ které byly rozeslány autorkám jednotlivých textů této knihy. Na dotazník odpověděla jen část autorek, některé odpověděly anonymně, jiné nikoli. Odpovědi jsem používala jako „odpich“ pro následující diskusi. Pomohly mi identifikovat určité neuralgické body, které je v českém prostředí třeba diskutovat. Nejedná se nicméně o metodologicky rigorózní analýzu výroků. Navzdory tomu jim věnuji velkou pozornost i plochu, protože jsou v českém prostoru málo přítomnou upřímnou reflexí členek právní obce. Navíc tyto

¹ Půjčuji si zde výrok rádce Atakdále (hraného Vlastou Burianem), když ho král Já první (v podání Jana Wericha) nařkne, že je tajtrlík, v pohádce *Byl jednou jeden král*.

² Co se týká odpovědí našich autorů a autorek, použila jsem náhodně ženský nebo mužský hlas tam, kde si autorka přála zůstat v anonymitě.

³ Dotazník obsahoval následující otázky. K tématu feminismu: 1) Považujete se feministu/ku? 2) Proč ano/ne? 3) Jak byste feminismus definovali? K tématu genderu: 1) Používáte pojem genderu? 2) Je pro Vás užitečný? 3) Proč/Jak?

odpovědi ukazují jak ztotožnění se s feminismem a analytickým pojmem genderu, tak určité pochyby a kritiku. Přejde mi užitečné zde tyto postoje jak v doslovném znění prezentovat, tak reflektovat. Všechna zvýraznění v odpovědích jsou má.

V následujícím textu nejprve představuji feminismus jako projekt, který identifikuje nespravedlnost vůči ženám a snaží se o její nápravu (část 1). Jednou z forem nespravedlnosti či nerovnosti podle osy pohlaví, zmíněnou několika autorkami textů v knize, je též nedostatečné zastoupení žen v rozhodovacích pozicích. Používám tento problém, abych se zamyslela nad pojmem „mužského práva“, případně alternativami k němu, zejména „patriarchálním právem“ (1.1). Poté stručně představuji dva cíle feminismu, identifikované našimi autorkami i zahraniční teorií: rovnost (1.2) a svobodu (1.3). V závěru první části pak diskutuji českou skepsi k feminismu a poukazuji zejména na fakt, že feminismů je mnoho a že se jedná o hnutí či projekt otevřený každému, kdo považuje za důležité, aby ženy nebyly znevýhodněny jen z důvodu svého pohlaví či genderu (1.4).

V druhé části představuji pojem genderu. Gender jako analytický koncept umožňuje odlišit sociálně vytvořené chápání pohlaví od toho biologického. Tento jeho obsah naše autorky téměř bez výjimky považují za přínosný. Současně je ale zjevné, že se jedná v českém prostředí o pojem kontroverzní, který se setkává s neporozuměním i odporem (2.1). Přejde mi proto důležité zdůraznit jeho jedinečnost a užitečnost pro právní praxi i pro akademické studium práva. Činím tak na příkladech antidiskriminačního práva a genderově podmíněného násilí (2.2).

V závěrečné části příspěvku se pak věnuji dvěma charakteristikám svého feminismu, které jsou též *de facto* definičními znaky současného mezinárodního akademického feminismu, ale které zároveň často chybí nebo nejsou doceněny v Česku: antiessentialismu a strukturální analýze problému nerovnosti pohlaví (část 3).

1 Feminismus

Podle rakouské filozofky Herty Nagl-Docekal se feminismus zaměřuje na společenský problém, který spočívá ve „znevýhodnění na základě příslušnosti k ženskému pohlaví, které dnes stejně jako dřív v nejrůznějších podobách prostupuje všemi oblastmi společenského života“.⁴ Editorka *Journal of Women's History* Leila Rupp označuje za feminismus „tvrzení, že ženy byly a jsou jako skupina znevýhodněny ve srovnání s muži své rasy, třídy, etnicity či sexuální orientace; a závazek změnit struktury, které systematicky zvýhodňují muže nad ženami“.⁵ Toto chápání se odráží i v odpovědích našich autorek:

„Zjednodušeně bych feminismus definovala jako přesvědčení, že ani v dnešním světě si ženy nejsou s muži rovny a že čelí řadě genderově specifických překážek, na jejichž odstranění by společnost měla aktivně pracovat.“

⁴ NAGL-DOCEKAL, H. *Feministická filozofie*. Slon, 2007, s. 17.

⁵ RUPP, L. J. At the Turn of the Millennium. *Journal of Women's History*, 2008, vol. 20, no. 1, s. 33.

„[Feminismus bych definovala] jako přesvědčení, že mezi muži a ženami neexistuje žádný rozdíl, který by *ospravedlňoval mocenskou nadvládu či jakkoli privilegovanější postavení* jednoho pohlaví nad druhým z hlediska životních příležitostí i jejich reálného prožívání. Zároveň je to *úsilí* o to, aby tato skutečnost byla vnímána společností, která ji integruje do svých procesů, a aby tak byla sociální realita, kterou společnost vytváří, v souladu s touto skutečností.“

„[Feminismus se dá definovat jako] *rozkrývání* nerovností mezi muži a ženami na různých úrovních a *snaha o nápravu*.“

„Feminismus chápu jako *snahu o narovnění* historicky nerovného postavení mužů a žen, resp. *hierarchického* nadřazení maskulinity femininitě.“

Tyto definice mají společné tři prvky: 1) identifikují určité znevýhodnění, vyloučení či podřízení žen (často označované jako nerovnost); 2) poukazují, že pro ně není žádné legitimní ospravedlnění, a je tudíž nespravedlivé; a 3) v důsledku toho artikuluji požadavek se situací něco dělat.⁶

1.1 Rozhodovací procesy a tvorba práva

Jednou z často zmiňovaných nerovností, nepřekvapivě vnímaných členkami právní obce a zmiňovaných též mými spolueditorkami v jejich úvodních příspěvcích, je nedostatečná přítomnost žen v rozhodovacích procesech (což samozřejmě znamená i při tvorbě práva):

„To označení pro mne znamená, že si přeji, aby se zvýšilo *zastoupení žen* v mocenských pozicích a aby *ženský pohled*⁷ byl více brán v potaz. Situaci je třeba *měnit*, a proto je třeba i feministek.“

„Bylo by jen správné, aby byly *slyšet a našly odpovídající zastoupení názory žen* na řešení problémů diskutovaných ve společnosti. Nechci tvrdit, že ženy musejí mít nutně odlišné názory než muži, ale domnívám se, že mají přece jen poněkud *jinou zkušenost* než muži, se kterou k řešení problémů přistupují.“

„(Feminismus je) pro mě součástí *snahy o lepší svět* a jak říká Herta Nagl-Docekal, jak může být člověk demokratem/kou a nepřipojit se k feminizmu?“

⁶ Janet Halley, která jinak navrhuje dát si od feminizmu pauzu, identifikuje obdobné tři prvky: 1) feminizmu vychází z existence rozdílu mezi F a M, ať už se jedná o muže a ženy, či maskulinitu a femininitu; 2) identifikuje subordinaci F (tedy $F < M$); a 3) zastává se F (*carries a brief for F*). COSSMAN, B. a kol. Gender, Sexuality and Power: Is Feminist Theory Enough? *Columbia Law Review*, 2003, vol. 12, no. 3, s. 604.

⁷ K otázce nastolené zejména první citací, tedy zda „ženský pohled“ je třeba chápat jako nutně odlišný (tedy mající jinou esenci), nebo jen formovaný odlišnou zkušeností, se vrátím v části třetí.

Mnoho zahraničních feministických právniček se ve své definici feminismu zaměřuje na privilegování zájmů mužů⁸ či na vyloučení, podřízení či nedostatečné zohlednění zájmů žen⁹ při tvorbě práva.

Zatímco naše autorky se vyjadřují hlavně k absenci žen, zahraniční definice směřují spíše k obsahu norem. Je zde proto možná vhodné učinit krátkou poznámku k pojmu „mužského práva“.¹⁰ Je zjevné, že žijeme v systému, kde právo vytvářejí především muži.¹¹ Tím nejsou zastoupeny a následně dostatečně zohledněny ženské životní zkušenosti. Současně je ale problémem, že právo je vytvářeno v systému patriarchy, do kterého jsou socializováni nejen muži, ale i ženy. K jeho udržování tak mohou přispívat obě pohlaví.

Rozvedeme-li tyto dva analytické body, první poznámka poukazuje na nedostatečnou přítomnost žen. Tu je možné analyzovat jako problém sám o sobě (inherentně – jako nedostatečné plnění požadavků demokracie), často je ale poukazováno i na to, co kvůli absenci žen chybí (instrumentální argumentace¹²). Pro některé je to „ženský pohled“, který je nutně odlišný (tedy mající jinou esenci) než mužský, pro jiné je to pohled formovaný odlišnou zkušeností. První postoj vychází z představ o existenci nevyhnutelných rozdílů mezi pohlavími, které vycházejí přímo z pohlaví, druhý je v principu odmítá (k rozdílu mezi nimi se ještě vrátím níže).

Jak nicméně ukázala zkušenost první vlny feminismu,¹³ která se snažila právě o nápravu vyloučení žen, „přidat ženy a zamíchat“ je postupem nutným, ale nikoli dostatečným k odstranění jejich znevýhodnění. Důvodem je, že v systému patriarchy je obtížné rozhodovat nepatriarchálně, či dokonce antipatriarchálně. Jinými slovy, i ženy můžou patriarchát internalizovat, například vzít za své předpojatosti či předsudky o schopnostech a rolích žen.

Druhý analytický bod je tedy o obsahu práva, bez ohledu na to, kdo jej vytváří. Konkrétněji můžeme problém patriarchálního práva ilustrovat na příkladu soudního rozhodování. Preference žen pro svěřování dětí do péče v souvislosti s rozpadem vztahu rodičů je v Česku často přičítán na vrub faktu, že v českém soudnictví převažují ženy.¹⁴ Ponechávám teď stranou, zda je tento přístup soudů odůvodněný či spravedlivý; je nicméně jasné, že z pohledu mužů se toto rozhodování může jevit jako zaujaté:

⁸ „Ústředním přesvědčením feminismu je, že spravedlnost v naší společnosti je podkopána všudypřítomnou tendencí privilegovat zájmy mužů nad zájmy žen.“ MUNRO, V. E. *Law and Politics at the Perimeter: Re-Evaluating Key Debates in Feminist Theory*. Hart, 2007, s. 11.

⁹ Viz např. REAUME, D. What's Distinctive About Feminist Analysis of Law?: A Conceptual Analysis of Women's Exclusion from Law. *Legal Theory*, 1996, vol. 2, s. 265.

¹⁰ Pro pohled mých spolutorek viz jejich úvodní příspěvky.

¹¹ Viz blíže statistiky o zastoupení žen v rozhodovacích pozicích v textu Pavly Špondrové Čí je právo? Tři vlny feminismu a tři dimenze feministické kritiky práva.

¹² K diskusi a kritice instrumentálních argumentů viz úvodní text Kateřiny Šimáčkové.

¹³ Viz blíže příspěvek Pavly Špondrové Čí je právo? Tři vlny feminismu a tři dimenze feministické kritiky práva.

¹⁴ Jejich zastoupení je nejspíše ještě výrazně vyšší na opatrovnických soudech. Přesná data ale nejsou k dispozici. K zastoupení žen v soudnictví obecně viz příspěvek Ženské právo? (De)feminizace a genderová segregace českého soudnictví v číslech.

ženy rozhodují ve prospěch žen. Přitom je ale možná i jiná analýza: toto rozhodování je zcela v souladu s tradičním genderovým nastavením, které chápe ženy jako pečovatelky a muže jako živitele. Ženy pak tento přístup v pečovatelských pozicích udržuje a současně je tím udržuje ekonomicky výrazně znevýhodněné (mít dobře placené zaměstnání, když je člověk nejen primární, ale též jedinou pečovatelkou, je obtížné a nízká výše a špatná vymahatelnost výživného ekonomické situaci rodin samoživitelek též neprospívá). To samozřejmě problematizuje závěr, že „ženy rozhodují pro ženy“. Navíc najdeme též celou řadu příkladů, kdy ženy-soudkyně rozhodují „ve prospěch mužů“. Individuální zkušenosti advokátek ukazují, že soudkyně v ČR nemají nějaké zvláštní pochopení pro oběti genderově podmíněného násilí a mají někdy tendenci se identifikovat spíše se „silnou“ stranou – tedy násilníkem.¹⁵ Nezdá se také, že by v případech, kdy je namítána diskriminace z důvodu pohlaví, měly ženy-soudkyně více pochopení pro žalobkyně než pro žalobce a že by měly více pochopení než muži-soudci.¹⁶ Čeští soudci a soudkyně tak rozhodují někdy zdánlivě ve prospěch žen, někdy ve prospěch mužů, ale skoro vždy ve prospěch patriarchátu.¹⁷

Zatímco pro první postřeh, poukázání na nedostatečné zastoupení žen, je přiléhavé sousloví „mužské právo“, pro druhou pozici, starost o genderovou předpojatost práva, by asi byl přiléhavější pojem „patriarchální právo“.¹⁸ Důležité je, že obě zmíněné kritiky práva jsou feministickou analýzou. To ukazuje na mnohovrstevnatost či různorodost feminismu (k té více níže). Současně to ukazuje na důležitost analytického pojmu genderu, který nám umožňuje posvítit si na obsahové zatížení právních norem a jejich aplikace (pojmem genderu se blíže zabývá část druhá níže).

1.2 Rovnost

Z vyjádření našich autorek vyplynuly dvě hodnoty či cíle, o které se feminismus zasazuje: rovnost a svoboda. Co se týká rovnosti, bylo poukazováno, že rovnost jako právo či hodnotové východisko je v kontrastu s existujícími nerovnostmi ve společnosti. Zmiňován byl rozdíl mezi situací *de iure* a *de facto*:

„[Ž]eny byly po celá tisíciletí defavorizovány a (...) i přes snahy o zrovnoprávnění či přes existující formální zrovnoprávnění má společnost přece jen jinou dynamiku, *k faktickým změnám* ve společnosti dochází pomalu a pozvolna, a proto je zapotřebí na zlepšení postavení žen i nadále pracovat.“

¹⁵ Tato poznámka nemá podklad výzkumný, ale opírá se o mé osobní rozhovory s individuálními advokátkami, které se případy zabývají.

¹⁶ HAVELKOVÁ, B. *Gender Equality in Law: Uncovering the Legacies of Czech State Socialism*. Hart/Bloomsbury, 2017, s. 238–275.

¹⁷ Toto je samozřejmě jakési velmi předběžné pozorování – jakékoli serióznější závěry o tom, jak gender ovlivňuje či neovlivňuje soudní rozhodování v ČR, by vyžadovaly hlubší obsahovou analýzu rozsudků.

¹⁸ Jako editorky jsme zvolili pro název knihy „mužské právo“ spíše ze strategických důvodů – jak diskutuji níže, používání cizích či vysoce odborných pojmů se v Česku ne vždy setkává s pochopením.

Bylo reflektováno i to, že tato nerovnost není abstraktní a neodehrává se jen ve veřejném prostoru a na úrovni statistik, ale že bytostně zasahuje každého z nás, ať už si to uvědomujeme, či nikoli. A že může negativně zasáhnout i ty, které zdánlivě favorizuje:

„Po narození syna se mé přesvědčení, proč být feministou, ještě utvrdilo. Mimo jiné také proto, že bych byl rád, aby z něj vyrostl člověk, který se již nebude muset potýkat s diskriminací tak významné části společnosti, natož člověk, který by žil s pochybami, zda jeho úspěchy nejsou na úkor žen jen kvůli tomu, že je mužem, nebo dokonce člověka, který by nerovností vědomě využíval, anebo k prohlubování nerovného postavení mužů a žen aktivně přispíval.“

Feministický požadavek rovnosti je někdy v Česku špatně pochopen dvojím způsobem (obě kritiky byly též do jisté míry přítomny či reflektovány v odpovědích našich autorek). První (nespravedlivá¹⁹) kritika feminismu je, že se snaží smazat rozdíly mezi muži a ženami. Jak zkonstatovala jedna naše autorka, „některé skupiny si aktuálně vykládají (feminismus) jako popření biologických odlišností“.²⁰ Je samozřejmě pravda, že feminismu jde mimo jiné i o to, aby ženy mohly dělat to, co muži, pokud chtějí. Tedy aby nebyly z určitých vlastností či činností vyloučeny či aby se na ně nevztahovaly genderované sankce (ať již se to týká práce pod zemí, asertivní komunikace, či rozhodnutí nebýt primární pečovatelkou o děti). Feminismu jde o rovnost ve stejnosti, tedy aby ženy stejných aspirací i kvalit jako muži nebyly přehlíženy jen proto, že jsou ženy. Jde mu ale i o rovnost v rozdílnosti, tedy aby typicky ženské volby, jako například mateřství, neznamenaly automaticky znevýhodnění. Jak to stručně a výstižně formulovaly naše autorky, na jedné straně že „ženy jsou lidé jako muži a mají mít stejná práva“ a na druhé že „rozdíly mezi muži a ženami neospravedlňují jejich nerovné postavení“.

Druhé neporozumění souvisí s představou, že feminismus vyžaduje preferenční zacházení pro ženy:

„Nepovažuji se za feministku, protože všechny lidi považuji za sobě rovné. Mají-li být ženy nějak chráněny či dokonce zvýhodňovány, jde v mých očích o pozitivní diskriminaci, možná v některých případech odůvodněnou, ale je to třeba zkoumat případ od případu.“

K tomu je potřeba říci dvojí. Zaprvé, v rovině záměru toto chápání neodpovídá převažujícím cílům feminismu. Představa preference je myšlení do velké míry ovlivněné existující genderovou hierarchií, které si, podle mne, neumí svět představit bez dominance jednoho pohlaví/genderu. U základu této kritiky tak stojí představa, že feministkám jde o to, nahradit patriarchát matriarchátem. Nemůžu zaručit, že určitá malá část feministického hnutí si to, ať už skrytě, či otevřeně, nepřeje, nebo si aspoň nemyslí, že by nadvláda žen na chvíli, pro změnu, nebyla přínosná.²¹ Nejedná se ale v žádném případě o postoj převažující. Většinou feministek nejde o nahrazení jednoho

---

¹⁹ Jak uvádím níže, feminismů je mnoho, přesto nevím o žádném, který by chtěl ženy nutit, aby byly jako muži.

²⁰ Pro účely zasazení citátu do věty jsem změnila slovosled.

²¹ Jak řekla jedna z našich respondentek, „možná někde v hloubi duše si myslím, že svět z většiny řízený ženami by byl lepší než svět řízený muži“.

systému dominance a subordinace jiným, ale právě o odstranění jakékoli hierarchie podle pohlaví.²² Jak řekla jiná naše autorka: „Feminismus pro mě není zvýhodňování žen, ale nastavení rovných podmínek.“

Zadruhé je poznámku o preferenci možno vnímat jako týkající se metod pro dosažení této rovnováhy. Tato kritika už se, pravda, tolik nemíjí s požadavky části feministického hnutí. Feminismus se ve svém původu soustředil na plné uplatnění pravidel i na ženy (rovnost ve stejnosti a symetrie), je ale pravda, že feminismus v principu neodmítá ani asymetrická opatření. Poukazuje, že je potřeba zohlednit specifika žen, při vědomí, že mužská specifika jsou vždy zohledněna a navíc povýšena na „normu“ (zahrnutí žen do tvorby normy je pak o dosažení rovnosti v jinakosti). A nestraní se ani asymetrických opatření pro účely zrychlení a zefektivnění procesu narovnání existující nespravedlnosti – tedy opatření, která krátkodobě specificky preferují ženy. Ano, mluvím též o – v Česku tolik obávaných – kvótách. Vysvětlení a ospravedlnění těchto postupů by bylo na samostatný text,²³ zde je jen potřeba říci, že, jak upozorňuje též Pavla Špondrová ve svém příspěvku Čí je právo? Tři vlny feminismu a tři dimenze feministické kritiky práva, do nedávna existovaly *de iure* 100% kvóty pro muže a nadále existují též *de facto*. Ani co se týká metod, tak nejde o „zvýhodnění“, ale v zásadě o narovnání či potlačení existujících znevýhodnění.

Konečně stojí za zmínku, že kromě požadavku, aby bylo se ženami zacházeno stejně tam, kde není důvod mezi muži a ženami činit rozdílu, a požadavku, aby „jinakost“ žen nebyla automaticky k tíži, je možná nejradiálnějším přáním feminismu, abychom kriticky nazřeli, že norma, podle které poměřujeme stejnost i rozdílnost, je postavená na muži, a abychom tento androcentrismus odstranili a nahradili normou, která je otevřenější a inkluzivnější. Abychom tak například kritérium schopnosti a zásluh (*merit*) v kontextu kariérního postupu nestavěli jen na vlastnostech typicky přítomných u mužů. Například v akademickém kontextu by to znamenalo sledovat nejen výzkumné výstupy, ale též měkkí schopnosti a zásluhy, jako je kvalita výuky či péče o studující,²⁴ které častěji, povětšinou nikoli z vlastní volby, dosahují a vykazují ženy.²⁵

²² Poučce, že opakem rovnosti je hierarchie a dominance a naopak že cílem není tuto hierarchii převrátit, ale nastolit rovnost, jsem se poprvé přiučila u feministky vnímané často jako nejradiálněji: Catharine MacKinnon.

²³ Tématem se v této publikaci zabývá Zuzana Vikarská.

²⁴ Není náhodou, že pro práce související s péčí o studující a péčí o pracoviště se v angličtině používá pojem služba (*service*).

²⁵ GUARINO, C. M., BORDEN, V. M. H. *Faculty Service Loads and Gender: Are Women Taking Care of the Academic Family?* Discussion paper no. 10010. Bonn: Institute for the Study of Labor, 2016. Dostupné na: <http://ftp.iza.org/dp10010.pdf> (cit. 25. 8. 2019). GUARINO, C. M., BORDEN, V. M. H. *Faculty Service Loads and Gender: Are Women Taking Care of the Academic Family?* *Research in Higher Education*, 2017, vol. 58, issue 6, s. 672–694. Zajímavé osobní reflexe k ženám v akademické sféře jsou k nalezení zde: The Awakening. Women and Power in the Academy. *The Chronicle of Higher Education*. Dostupné na: https://www.chronicle.com/interactives/the-awakening?cid=w-singlestory_hp_1 (cit. 25. 8. 2019).

1.3 Svoboda

Pro mnohé naše autorky je feministický projekt též o individuální svobodě být tím, kým chce člověk být, bez ohledu na předepsané role:

„[Feminismus chápu jako snahu] zajistit, aby ženy byly co největšími ‚pány svého života‘ a mohly se svobodně rozhodovat, jakými cestami se v životě chtějí ubírat (a to i včetně možnosti snížit si pracovní úvazek či zůstat zcela mimo pracovní proces a pečovat o děti). Aby měly v tomto podporu – jak deklaratorní, tak ale i praktickou – od okolí, společnosti.“

„[Feminismus je mimo jiné o] svobodě zvolit si vlastní životní styl.“

„[Jsem feministkou, protože] v osobním životě je pro mě důležitá nezávislost.“

„Feministka je žena/feminista je muž, která/který vnímá, že žena není *předurčena jen pro některé role* kvůli svému biologickému nastavení, ale že si může sama svobodně vybrat, jaké role chce a jaké nechce ve svém životě vykonávat.“

Navzdory právě uvedeným citacím se domnívám, že fakt, že feminismu jde o svobodu, je v českém kontextu často opomíjen, zčásti proto, že není doceněno, do jaké míry patriarchát omezuje svobodu jedinců, zejména žen, plně a svobodně rozhodovat o svém životě (zda mít, či nemít děti, jakou být matkou, jak pečovat o děti atd.). Hlubším důvodem je nedostatečné přiznání si genderových rolí jako společensky konstruovaných (k tomu se ještě vrátím).

Zde je možné podotknout, že navzdory tomu, že svoboda a rovnost jsou v Česku někdy vnímány v opozici, alespoň na základní rovině je jejich vztah relativně jasný a neproblematický – feministkám jde o to, aby měli muži i ženy rovný přístup ke zcela svobodnému rozhodování se o svých životech.

1.4 Česká skepse k feminismu a různorodost hnutí

Přestože se většina našich autorek za feministky považuje, našly se i skeptické hlasy. Autorky poukazovaly na to, že pojem vzbuzuje v českém prostředí nedůvěru, až odpor:

„V ČR je slovo feminismus *nadávkou*, lidi se absolutně s ním neztotožňují, a to [jak] ženy, [tak] muži napříč politickým spektrem a dosaženým vzděláním.“

Pro některé naše autorky je řešením se pojmu vyhnout, jiné se naopak snaží změnit společenské mínění a postoje k němu:

(Považujete se za feministku?) „ANO a hlasitě to říkám, protože toto označení potřebuje ztratit negativní konotace.“

Mnoho našich autorek reflektovalo různorodost feminismu:

„Neexistuje jednotná definice, protože *každý chápe feminismus jinak*: mám řadu kamarádek, které v rámci feminismu chápou jako stěžejní zcela jiná témata než já (co je

hlavní: nerovnosti v práci a kariéře? v domácnosti? v sexuální a důstojnostní oblasti? maskuliní jazyk? stereotypní představy o ženských kompetencích?).“

Nepřekvapí, že i ty autorky, které se za feministky považují či přinejmenším feminismus *a priori* neodmítají, mají dost vyhraněné názory na to, která část feminismu je přijatelná a která nikoli:

„Nepochybně záleží na tom, co si kdo pod pojmem představí. Pokud někdo vnímá výhradně rovinu *militantního* feminismu, v rámci něhož žena okázale na veřejnosti viditelně kojí své dítě a odhaluje prsa, ačkoli spoluchodcům to nemusí být příjemné, pak takovouto příznivkyní tohoto proudu nejsem. Pokud jde o feminismus jako proud usilující o spravedlivé, rovné, oběma stranám vyhovující souznění a spolužití obou pohlaví, zahrnující automatickou rovnost v právech, ale také vyrovnávání práce v domácnosti a péče o děti, podporu žen v kariéře a politice, podporu umělkyní, zdůrazňování těchto témat ve veřejném prostoru, v médiích, ve výchově nových generací, pak nepochybně feministkou jsem každým coulem.“

Pro některé je nebezpečí, že člověk bude omylem identifikován s feministickým názorem, který nezastává, dokonce důvodem se s feminismem neidentifikovat:

„Nechci se takto zařazovat. S některými tezemi/aktivitami osob, které se označují za feminist(k)y souhlasím, s jinými ne.“

Různorodost myšlenkových proudů je realitou feminismu. Je jistě jak silnou stránkou hnutí, protože umožňuje otevřenost různým zkušenostem a názorům, což odráží diverzitu mezi ženami, tak jeho slabinou, protože nemusí být nutně jasné, jaká pozice je „feministická“, a uvnitř feminismu dochází často k zásadním sporům. Znamé jsou například debaty týkající se správného chápání pornografie a prostituce a přístupu k nim.²⁶ Diskuse se vedly též o tom, zda zdůrazňovat stejnost, či rozdílnost mužů a žen.²⁷ Určitá neshoda panuje ale už ohledně pojmu „ženy“²⁸ či

²⁶ Pro bližší představení debat, co se týká prostituce, viz HAVELKOVÁ, B., HANČILOVÁ, B. (eds.) *Co s prostitutí? Veřejné politiky a práva osob v prostituci*. Slon, 2014, zejména úvod, kapitolu 1 a závěry.

²⁷ Tři různé důrazy najdeme například u následujících autorek: pro Marthu Minow je cestou vpřed genderová neutralita (tedy spíše potlačení rozdílnosti), Alison Jaggar argumentuje pro uznání a zhodnocení rozdílnosti a Catharine MacKinnon pak kritizuje jak přístup rovnosti, tak rozdílnosti, protože v obou případech je měřítkem muž. Viz blíže MINOW, M. *Adjudicating Differences: Conflicts Among Feminist Lawyers*. In: HIRSCH, M., FOX KELLER, E. (eds.) *Conflicts in Feminism*. New York: Routledge, 1990; JAGGAR, A. M. *Sexual Difference and Sexual Equality*. In: RHODE, D. L. (ed.) *Theoretical Perspectives on Sexual Difference*. New Haven: Yale University Press, 1990; MacKINNON, C. A. *Sex Equality: On Difference and Dominance. Towards a Feminist Theory of the State*. Cambridge: Harvard University Press, 1989.

²⁸ Judith Butler upozorňuje, že i on (a pohlaví) je konstrukcí a výsledkem společenských procesů. BUTLER, J. *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Routledge, 1990, zejm. s. 21. Feministky třetí vlny, zejména z třetího světa či ty, u kterých se protíná více menšinových charakteristik (například Afroameričanky), poukazují na vnitřní různorodost žen a vyzývají k ostrážitosti, aby používání pojmu žen nevedlo k jejich homogenizaci, a tudíž k potlačení různých zkušeností a postojů. Viz např. CRENSHAW, K. *Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics*. University of Chicago Legal Forum, 1989, s. 139.

ohledně vztahu konceptu pohlaví a genderu²⁹ (k různým vlnám feminismu³⁰ viz též text Pavly Špondrové *Čí je právo? Tři vlny feminismu a tři dimenze feministické kritiky práva*). Pro bližší představení vnitřních rozporů feminismu zde není prostor. V poslední části tohoto textu (část 3) se ale zamýšlím nad vnějšími konturami, tedy hranicemi, feminismu, zejména nad otázkou, zda je nutnou součástí feminismu konstruktivismus a strukturální vidění problému i jeho řešení.

2 Gender

Centrálními pojmy feminismu jsou ženy, pohlaví, gender a genderový řád či patriarchát. Pojem gender³¹ označuje sociálně konstruované pohlaví, tedy soubor vlastností, které daná společnost spojuje se ženami a muži (zatímco pojem pohlaví označuje soubor biologických vlastností). Tato očekávání spojená s genderem – ohledně chování, schopností, vzhledu apod. – nejsou determinována biologickým pohlavím, ale mění se v čase a v různých kulturách. Genderový řád³² označuje struktury mocenských vztahů ve společnosti organizované podle genderu. V naší společnosti je

²⁹ Dnes je problematizováno i biologické pohlaví jako něco nikoli daného a nevyhnutelného, ale jako sociální konstrukt. Například Christine Delphy argumentuje, že gender je primární a pohlaví se odvíjí teprve od něj. DELPHY, C. Rethinking sex and gender. *Women's Studies International Forum*, 1993, vol. 16, no. 1, s. 1.

³⁰ V období druhé vlny se feminismus výrazně tříští, a je tudíž namístě upozornit na další možná dělení feminismu. Vedle chronologického vývoje je důležité rozdělení dle politického přesvědčení. Již v období první vlny lze hovořit o feminismu liberálním, jehož zastánkyně se často rekrutovaly ze středních vrstev a žádaly rovná práva s muži, a feminismem socialistickým, který se zasazoval o sociální práva žen a pracujících obecně. Tyto rozdíly se prohloubily v druhé vlně feminismu. Zde je důležitý zejména nástup radikálního feminismu, který identifikuje problém v subordinaci žen, skrze jejich biologická specifika, sexualitu i připsanou genderovou roli. Blíže k těmto proudům viz zejména JAGGAR, A. M. *Feminist Politics and Human Nature*. Rowman & Allanheld, 1983, a přehledová publikace TONG, R. *Feminist Thought*. Westview, 2009. Vedle politického postoje se akademický feminismus v období druhé vlny diverzifikuje dle vědní disciplíny a metody. Vzniká feministická literární a kulturní věda (např. Kate Millett, Elaine Showalter), psychoanalytický feminismus (např. Nancy Chodorow, Juliet Mitchell), feministická antropologie (Margaret Mead, Sherry Ortner, Gayle Rubin aj.) apod. Dle oborů je do jisté míry organizována antologie *Dívčí válka s ideologií*, která též představuje mnoho zásadních textů první i druhé vlny českému čtenáři. OATES-INDRUCHOVÁ, L. (ed.) *Dívčí válka s ideologií*. Slon, 1998. V období druhé vlny se také mobilizuje feministická kritika práva a právní vědy. Toto zpožděné zaměření se na právo je do jisté míry logické – teprve v období druhé vlny byly ženy vystudovanými právníčkami, které právo znaly zevnitř. A tak zatímco první vlna věřila v neutralitu práva a doufala, že zapojením žen jako zákonodárkyň do tvorby práva, žen jako advokátek a soudkyň do jeho aplikace a žen jako profesorek práva do výuky a právní vědy bude postupně odbourána promužská zaujatost práva, druhá vlna odhaluje provázanost práva s patriarchátem, která jde hlouběji než pouhá absence žen, jak jsem diskutovala výše.

³¹ O genderu jako analytické kategorii v historii viz SCOTT, J. W. Gender: A Useful Category of Historical Analysis. *The American Historical Review*, 1986, vol. 91, no. 5, s. 1053, z pohledu antropologie viz např. RUBIN, G. The Traffic in Women: Notes on the Political Economy of Sex. In: REITER, R. (ed.) *Toward an Anthropology of Women*. Monthly Review Press, 1975. V českém jazyce viz např. RENZETTI, C., CURRAN, D. *Ženy, muži a společnost*. Karolinum, 2003.

³² Více k genderovému řádu z pohledu sociologie viz například CONNELL, R. *Masculinities*. Kluwer Academic, 1993.

genderový řád hierarchizován – muži jsou nadřazeni ženám. Pro mocenské nadřazení mužů ženám se používá též pojem patriarchát.³³

Jako sociální konstrukt definují gender též naše autorky:

„Užívám [gender] jako analytickou kategorii, pomocí níž se snažím vyjádřit, že to, co je chápáno jako mužské (maskulinní) nebo ženské (femininní), nevyplývá z biologické podstaty jednotlivců, ale je *historicky, společensky a kulturně podmíněné*.“

„[Pojem genderu] je vhodný k popsání rozdílu mezi ženami a muži, který neplyne z biologických daností, ale z *nastavení společnosti a jejích pravidel*. To, že žena bude v páru ženy a muže rodit, je biologicky dané. To, kdo se bude o narozené dítě starat, je pak už dané společností.“

Poukazováno bylo na to, že genderované je nejen naše chápání lidí, ale že prostupuje mnohem širěji celou kulturou:

„Gender poukazuje na to, že nejen lidé mají gender, ale i různé profese, *lidské vlastnosti nebo činnosti* jsou asociovány s *maskulinitou nebo femininitou* a podle toho jsou hodnoceny.“

A i u genderu, jako tomu bylo u feminismu, je poukazováno na osvobození, které vnímání a případné odmítnutí předepsaných genderových rolí může člověku skýtat:

„Nejedná se o danosti, ale o společenský konstrukt, jako s takovým se s ním dá pracovat a jednatelce má vlastní *svobodu*, co pro jeho vlastní identitu přijme a co ne. V tom vnímám důležitou svobodu i odpovědnost jednatelce budovat vlastní autentickou cestu a roli.“

„Podstatné pro mě je, že ‚ženské‘ a ‚mužské‘ tedy *není neměnné a dané*, ale společensky konstruované a *proměnlivé v čase i místě*. Proto je možné a dává to smysl se snažit na rozdíly mezi muži a ženami upozorňovat a snažit se o jejich *smývání směrem k osvobození každé osoby* od jejích/jeho skupinových charakteristik ke svobodě a úctě k jedinečnosti každé/ho.“

2.1 Skepse k pojmu genderu

Podobně jako u feminismu i k pojmu genderu vyjadřovaly naše autorky určitou skepsi:

„Musím přiznat, že mi trvalo dost dlouho, než jsem jej začal chápat. Problémem možná je, že jsem v samém začátku, kdy jsem se s ním setkal poprvé, nenarazil na nikoho, kdo by mi byl ochoten pojem vysvětlit nějakým přístupným způsobem. Prvotní vysvětlení, která jsem obdržel, byla zabalena do tak neprostupného hávu odborné terminologie, že to jakýkoliv můj zájem o gender dosti zchladilo.“

³³ Pojem patriarchy je historicky spojen s „otcovskou mocí“ – podřízení ženy je jedním ze vztahů podřízenosti vůči muži jako primární autoritě v rodině a společnosti. Viz blíže např. MILLETT, K. *Sexual politics*. Doubleday, 1970; PATEMAN, C. *The sexual contract*. Polity, 1988.

Naše autorky téměř bez výjimky označovaly gender jako analytický nástroj za užitečný a nutný pro „postižení více nuancí a aspektů reality, než jaké jsou navázány na úzce definované pojmy pohlaví muž/žena“. Většina z nich tak za problematický nepovažovala koncept genderu jako takový, jako spíše reakce, které vyvolává v českém prostředí:

„V definici opatření za účelem odstraňování genderových nerovností je [pojem genderu] nezbytný. V komunikaci těchto opatření *směrem k externím subjektům* představuje spíše *překážku pro pochopení či přijatelnost* těchto opatření.“

„V práci [jej používám] nepochybně, v osobní rovině spíše někdy diskusi ztěžuje, lidé mají pocit, že použití ‚genderu‘ je *nepatřičné, nadbytečně sofistikované*.“

„V psaných výstupech [jej používám] minimálně, hlavně proto, že pro řadu našich cílových skupin tento pojem *není srozumitelný*.“

„Termín je vnímán negativně ze strany *starší generace a konzervativněji založených lidí*, kteří dost možná ani pořádně nechápu jeho obsah, takže speciálně pro ně spíše problematiku nějak opisují, než že bych explicitně používala termín gender.“

„[Pojem genderu] má negativní konotaci a pro část veřejnosti je jako *červený hadr na býka*. Jeho používání mimo odborné sociologické a podobné kruhy je podle mého názoru *kontraproduktivní*.“

Na tomto místě nechci hodnotit, zda bylo kdysi správné převzít cizí termín z angličtiny (navzdory tomu, že cizí původ byl některými autorkami zmiňován,³⁴ tam podle mého problém neleží). Nechci ani navrhnout, jak řešit negativní reakce, které pojem vyvolává (výše zmíněné citáty navrhuji spíše se strategicky pojmu vyhnout, našly se ale i autorky, které pojem genderu cíleně používají, aby jej destigmatizovaly). Je nicméně možné zmínit, že útoky na pojem genderu se objevily a vyhroutil až v posledních letech, pod relativně cíleným náporům konzervativních sil v zemi.³⁵

Chtěla jsem spíše poukázat na to, že přestože naše autorky jako problém identifikují slovo a koncept jako takový považují povětšinou za užitečný, v širší společenské realitě je podle mne problémem koncept sám, protože lidem nabourává jednu ze životních jistot – jací mají být muži a ženy. To nastoluje dvě otázky. Zprvé, je koncept genderu skutečně tak důležitý a užitečný? Na ni odpovím v následujícím oddíle. Druhou otázkou, zda je možné být feministkami bez užívání konceptu genderu – tedy bez toho, aby člověk přijal, že rozdíly mezi pohlavími jsou společensky konstruované, a tudíž změnitelné –, pak diskutuji v třetí části textu.

---

³⁴ Jak uvedla jedna autorka: „Ale možná, že by bylo lepší mít na to speciální české slovo a rozhodnout se používat jenom je, abychom použitím cizího slova zase nezvyšovali napětí mezi těmi, co ze sebe dělají chytré, a těmi, kteří ty chytré a jejich chytrosti nemají moc rádi.“

³⁵ K tomuto problému viz nedávná publikace Social Watch. *Nebezpečná genderová ideologie v České republice? Monitorovací zpráva Social Watch k genderové rovnosti 2019*. 2019. Dostupné na: <http://www.socialwatch.cz/wp-content/uploads/social-watch-2019-gender.pdf> (cit. 25. 8. 2019).

2.2 Použití genderu v právu

Výše jsem zmínila užitečnost konceptu genderu pro lepší uchopení a úplnější pochopení toho, zda je právo neutrální (a zda je „mužské“, potažmo „patriarchální“), či toho, zda ženy-soudkyně nutně nadržují jiným ženám (či zda i zdánlivě proženské či protimužské rozhodování může podporovat patriarchát, a ve svém základě a z dlouhodobého hlediska tak být pro ženy nevýhodné). Co nám tyto analýzy ukázaly? Že použití genderové analýzy nám otevírá možnost širší a hlubší kritické analýzy. Ta je užitečná jak pro právní praxi, tak pro akademická právní studia.³⁶ Co se týká právní praxe, je koncept genderu užitečný například v antidiskriminačním právu. Jak konstatuje jedna z našich autorek: „Mám za to, že striktní jazykový výklad zákazu diskriminace z důvodu pohlaví a možností rozdílného zacházení by neodpovídal smyslu této právní úpravy. Rozdílné zacházení pouze z důvodu odlišností daných biologickým pohlavím je totiž v zásadě přípustné. Přípustná není diskriminace založená na genderu jako představě o tom, jak se mají muži/ženy chovat, vypadat, jakou mají vykonávat práci, využívat služby apod.“

Co se týče právní praxe, použití genderové analýzy tak může například ukázat, že ženy v „maskulinních“ profesích, včetně například advokacie, nemají jak „vyhrát“. Vykážou-li „femininní“ vlastnosti, budou vnímány jako nedostatečně asertivní a nebudou shledány vhodnými kandidátkami pro kariérní postup (například nabídku partnerství). Ale vykážou-li jen „maskulinní“ vlastnosti (cílevědomost, soutěživost, průbojnost), budou často vnímány jako nesympatické a v důsledku toho neoblíbené³⁷ a to může taktéž ovlivnit jejich kariérní postup.³⁸ V obou případech jsou diskriminovány nikoli kvůli svému biologickému pohlaví, ale kvůli genderu: v prvním případě pro nesplnění požadavků „maskulinní“ profese, v druhém pro nesplnění požadavků na svou feminitu.

Co se týká právních studií, pak nám gender otevírá nové analytické obzory. Soustředíme-li se jen na ženy, můžeme zodpovědět hlavně otázku, *jak* právo zachází se ženami. Gender nám nabízí analytické klíče pro rozkrytí toho, *proč* právo s pohlavími (či ženami) zachází tak, jak zachází (*de lege lata*). A je také užitečný pro lepší uchopení toho, na *jaké fenomény* a *proč* by mělo právo reagovat (*de lege ferenda*). Příkladem nám budiž násilí na ženách, respektive genderově podmíněné násilí.

³⁶ V češtině bohužel neexistuje věrný překlad pro anglické *legal scholarship*. Použité sousloví mi přijde významově nejbližší.

³⁷ O tom, jak je pro ženské politické kandidátky obtížné být vnímány jako sympatické (*likeable*), existuje mnoho analýz, například v politické sféře v souvislosti s prohrou Hilary Clinton v posledních prezidentských volbách v USA a i současným hodnocením žen-kandidátek, například Elizabeth Warren. U mužů se na splnění tohoto kritéria nikdo ani neptá. Viz např. Why the sexist ‘likability test’ could haunt female candidates in 2020. *The Guardian*. 4. 1. 2019. Dostupné na: <https://www.theguardian.com/us-news/2019/jan/03/elizabeth-warren-sexism-likable-election-2020>.

³⁸ Druhá situace vykresluje skutkový základ případu *Hopkins*, ve kterém shledal diskriminaci z důvodu pohlaví Nejvyšší soud USA. Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu USA *Price Waterhouse v. Ann Hopkins*, 490 U.S. 228 (1989).

„Násilí na ženách“ by bylo možné³⁹ vnímat prostě jen jako násilí, které zrovna, shodou okolností, zasáhne ženu. Tedy že se třeba připlete k hospodské rvačce nebo ji večer cestou domů přepadnou a oloupí. Přidáme-li ale optiku genderu, vidíme, že ženy jsou převážnými oběťmi určitých specifických typů násilí (například sexuálního násilí, partnerského násilí, stalkingu) a že jsou často jeho oběťmi právě proto, že jsou ženy. Že toto násilí je umožněno kontextem nerovných mocenských vztahů a že tuto nerovnost dále pomáhá udržovat. Slovy preambule Istanbulské úmluvy:⁴⁰

„(...) uvědomujete si, že násilí na ženách je projevem historicky nerovných mocenských vztahů mezi ženami a muži, které vedly k dominanci mužů nad ženami a k diskriminaci žen ze strany mužů, a bránily ženám v plném rozvoji;

uvědomujete si, že násilí na ženách je ze své strukturální povahy násilím založeným na pohlaví a že násilí na ženách je klíčovým společenským mechanismem, nutícím ženy do podřízeného postavení vůči mužům (...).“

Bez genderové analýzy můžeme například pouliční či na internetu kolující sexualizované komentáře na ženy chápat jako neškodné hrátky či lichotky. Genderová analýza nám pomůže pochopit, že vycházejí z představy oprávnění mužů (*entitlement*) hodnotit vizáž a atraktivnost žen, což je propojeno s důležitým patriarchálním subordinačním mechanismem, podle kterého je hodnota žen určena nikoli jejich niterným lidstvím, ale externě, na základě jejich přitažlivosti pro muže (není náhodou, že když se sexuální agresori brání nařčení, často tak činí skrze útoky na vzhled svých obětí⁴¹). Genderová analýza nám též pomůže pochopit, že vychází z přesvědčení o určitém právu mužů kontrolovat veřejný prostor (ať již reálný, či virtuální). Jen pomocí genderové analýzy pochopíme, proč negativní, nevstřícné reakce žen na tento druh komentářů často rychle eskalují k urážkám a agresí. Je to proto, že se tím ženy odmítají podvolit právě zmíněným dvěma mechanismům. Tím se staví nejen konkrétnímu agresorovi, ale podrývají širší strukturální požadavky patriarchátu. Návrh toto jednání právně postihnout se bez genderové analýzy může zdát nepřiměřeným. S genderovou analýzou je jasnější, že se jedná o jakousi „nástupní“ formu násilí na ženách, jejíž společenské přijetí jako neškodné může ztěžovat boj proti závažnějším formám genderově podmíněného násilí, jako je stalking, sexuální obtěžování i znásilnění. Genderová analýza tím, že se soustředí na specifickou újmu působenou tímto jednáním ženám, nám také může otevřít oči k faktu, že právo je postavené na „normě“ muže a může se nedostatečně zaměřovat na újmy, které postihují ženy (častěji imateriální). Právní úprava takového jednání se už pak nemusí jevit jako neodůvodněná či nepřiměřená.

---

³⁹ Je možná vhodné dodat, že pojem „násilí na ženách“ (*violence against women*), například v mezinárodním kontextu, již dlouho obsahuje genderový vhlad. V textu tedy stavím oba pojmy proti sobě víc, než odpovídá jejich běžnému užívání.

⁴⁰ K ní blíže přispívky Zuzany Fellegi a Petry Kalenské v této knize.

⁴¹ Více k tomu text o hnutí #metoo, který jsem sepsala se Zuzanou Andreska.

3 Kontury feminismu? Můj feminismus?

Mým původním záměrem bylo v této sekci diskutovat hranice feminismu a položit si otázku, zda může být člověk feministkou, aniž by přijal sociálně konstruktivistickou perspektivu či aniž by přijal strukturální charakter patriarchátu. Odpovědi na tyto otázky by na jednu stranu daly feminismu jasnější kontury, na druhou by ale stanovení hranic bylo omezující a vylučující, v přímém rozporu se snahou feminismu být co nejvíce inkluzivní. V následujícím textu⁴² nicméně jak antiesencialismus, tak strukturální přístup představuji a obhajuji. A je vhodné dodat, že tak představuji nejen feminismus svůj, ale v obou případech též kánon akademického feminismu, tedy to, co je metodologicky ve většině disciplín *lege artis*. Neříkám tím, že zejména osobní, aktivistický feminismus nemůže mít jiné vlastnosti a tyto dvě pozice nesdílet.

Antiesencialismus

Základem antiesencialismu a souvisejícího konstruktivismu – co se týká společenského pohlaví (genderu) – je argument, že rozdílné charakteristiky, tužby či role mužů a žen nejsou nutně vrozené, tudíž inherentně legitimní a neměnné. Přesvědčit skeptika/čku je ale velmi obtížné, protože představa přirozené rozdílnosti mužů a žen nám je vštěpována od plenek a naše (již zbarvené) pozorování světa má tendenci ji jen potvrdit. Zásadní je první krok, ve kterém si člověk přizná, že nikdo nevíme, co je od přírody (*nature*) a co je společensky konstruované (*nurture*). A nemáme to ani jak zjistit, protože jakékoli psychologické bádání je možné jen na lidech (dětech) již nějak minimálně socializovaných, tedy potenciálně už genderově socializovaných. Co ale na základě dnes už velmi rozsáhlých výzkumů víme, je, že genderová socializace existuje. A víme též, že vlastnosti podporované u dívek jsou současně společností považovány za méně hodnotné a jsou méně ceněné, což, a to je opět již velmi dobře doloženo, vede k znevýhodnění žen. Tedy na otázku „jak víš, že to není přirozené?“ není nutné odpovědět „vím“, ale stačí odpovědět „to nevíš, ale víš prokazatelně o mnoha společensko-kulturních nánosech, které jsou hierarchizovány a vedou k nespravedlnosti“. Kombinace ontologického vhledu (ohledně existence společensky konstruovaných rozdílů, ať už činí jakkoli velkou část rozdílu) a etického závazku (že tak či onak rozdíly nemají vést k nespravedlnosti) dává kontury antiesencialistickému feministickému projektu: vidět problém (naturalizace rozdílů vedoucí k nespravedlnosti) a chtít jej řešit (odstranit tlak, který představa o přirozenosti rolí na jednotlivce vytváří).

⁴² Následující text byl původně napsán jako příspěvek do festschriftu pro mou matku Hanu Havelkovou. Vděčím jí za to, že mě k oběma feministickým pozicím přivedla a pomohla mi je plně pochopit. Odkazy na její práce, které ilustrují původní text, zde vypouštím. HAVELKOVÁ, B. Problémy vidět a řešit – poděkování za mravní výchovu k feminismu. In: SOKOLOVÁ, V., KOBOVÁ, L. (eds.) *Od-vaha nesouhlasit. Feministické myšlení Hany Havelkové a jeho reflexe*. Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy, 2019.

Jak se od sebe liší esencialistický a neesencialistický argument, můžeme ukázat na již zmiňovaném příkladu zastoupení žen v politice. Převážnou pozici české veřejnosti i establishmentu je možné považovat za antifeministickou či asi převážně nefeministickou – popírá problém, a není tudíž co řešit. Menší část by uvítala vyšší zastoupení žen a ještě menší část této množiny by se i identifikovala jako feministky. Z této strany často zaznívají argumenty, jako že ženy by učinily politiku méně zkorumpovanou, méně konfliktní, „čistší“, „něžnější“ apod. Toto pojetí, které více či méně explicitně pracuje s určitým konceptem ženské přirozenosti či nátury, tedy „esence“, je esencialistické. Antiesencialistické pojetí, zastávané v ČR většinou akademiček a expertek zabývajících se touto problematikou,⁴³ naopak nevnímá ženy jako inherentně jiné než muže. Je možné mluvit o tom, že za současných podmínek mají ženy typicky jiné životní zkušenosti než muži a že tyto zkušenosti povedou k jiné perspektivě na řešení věcí veřejných (v komunální politice mohou například podporovat budování dětských hřišť místo fotbalových či usoudí, že by hlavnímu náměstí lépe slušela kašna, u které či ve které si mohou hrát děti, než bus-ta dlouho mrtvého muže). Podobně je za současné situace možné argumentovat, že dostatečně vysoké množství žen⁴⁴ do politiky vnese méně konfliktní přístup k řešení problémů, protože jsou ženy ke kooperativnímu, „měkkému“ přístupu celoživotně vedeny a jejich asertivita či soutěživost jsou naopak trestány. Ani jedno ale nic neříká o nevyhnutelné podstatě žen či ženství.

Proč jsou esencialistické argumenty záludné? Zprv, vyjde-li člověk z esencialismu, jakékoli selhání individuální ženy být tou „správnou ženou“ je možné použít jak proti ní, tak proti ženám obecně. Pokud žena „nepřispěje“ tak, jak správně žensky měla, může to být interpretováno tak, že ženy do politiky nakonec přece jen nepatří, protože nepřinesly to, co se od nich stereotypně čekalo. Od začátku to také vylučuje ženy, které tyto femininní charakteristiky nevykazují. Podobně, jako jsem to diskutovala u kariérního postupu v advokacii, zde vzniká kombinovaná překážka (*double bind*) – žena buď není dost maskulinní, aby naplnila na muži postavené kritérium „schopnosti“ (*merit*), nebo není dost femininní, aby fungovala jako něžná ozdoba, která má učinit politiku nějak snesitelnější.

Strukturální charakter problému

Co se týká strukturalistického uvažování, tak to je pod tlakem nejen doma, ale i v zahraničí. Například harvardská právní teoretička Janet Halley navrhuje dát si pauzu od feminismu, právě s tím, že hlavní proud feminismu (vycházející z radikálního

⁴³ Akademičky zabývající se genderovou problematikou jsou téměř bez výjimky konstruktivistky a týká se to i expertek usilujících o vyšší zastoupení žen v politice působících ve specializovaných nevládních organizacích. V širší veřejné debatě jsou ale esencialistické argumenty relativně běžné.

⁴⁴ Za kritickou hranici (*critical mass*) se obvykle považuje 30 %. Pokud jsou ženy zastoupeny pod touto hranicí, budou mít tendenci se spíše podřídit svému „mužskému“ okolí. Nebudou tedy hybatkami změny, naopak budou spíše změněny svým prostředím.

feminismu druhé vlny) dnes trpí až „strukturální paranoiou“,⁴⁵ tedy že za vším vidí – pouze nebo primárně – patriarchát.⁴⁶ V Česku je myslím pozice popírající význam struktur napojena zejména na silný vliv neoliberalismu, případně libertariánství, které se vyznačují relativně bezbřehým chápáním osobní svobody. Feminismus jedné naší autorky libertariánského zaměření je o totálním individuálním osvobození od zásahů státu a od jakýchkoli kolektivních řešení. Důležité je pro ni „nesahat druhým do peněženky“.⁴⁷ Je ale nutné upozornit, že individualizujeme-li jak původ problému, tak jeho řešení, uniká nám velmi důležitá strukturální dimenze genderové nerovnosti.

Individualizace původu problému je vidět například na redukcí sexuálního násilí na ženách na problém deviance či domácího násilí na charakteristiky individuálního násilníka (a jeho specifickou frustraci, alkoholismus apod.). Jak jsem diskutovala výše, genderová analýza přitom ukazuje, že důvody jsou v určité oprávněné (*entitled*) maskulinitě – muži se často dopouštějí násilí prostě proto, že mohou. Individualizace původu problému také vysvětluje, proč je v Česku feminismus vnímán jako boj proti mužům, a je velmi obtížné vysvětlit, že jde o boj proti systému.

Co se týká individualizace řešení problému, jedná se o odmítnutí změny systému, zejména zásahu státu a právní regulace, s tím, že je na ženách, aby věci dělaly jinak, když se jim současný stav nelíbí. Tento argument se často ozyvá ve vztahu k rodinnému uspořádání – není třeba zasahovat, protože si to každý může zařídit, jak chce. Je slyšet jak v souvislosti s dělbou rolí, zejména dělbou péče o domácnost či děti, tak i ve vztahu k neplacení výživného či domácímu násilí („měla si vybrat líp“). Naivita tohoto postoje je zjevná – schopnost jednoho člověka překonat kulturně-společenské zformování svého okolí, partnera, ale i sebe sama má zásadní limity.

Výše zmíněné pozice reprezentují spíše antifeministické či nefeministické postoje. Individualizovaný přístup k vlastnímu znevýhodnění je ale přítomen i u některých feministek. Daly by se sem myslím zařadit například některé právničky bojující za svobody rodičů v reprodukčních či vakcinačních otázkách nebo liberální pozice chápající prostituci jako sexuální práci. Zastánci tohoto individuálního přístupu věří, že na to, aby člověk čelil patriarchy či jej podrýval, stačí, má-li dostatek svobody dělat si, co chce. Osobně se domnívám, že je sice nutné mít pochopení a respektovat individuální specifika a touhu po svobodě, ale současně je třeba mít zdravou nedůvěru ke schopnosti jednotlivce dosáhnout skutečné individuální svobody v systému, který ji principiálně neumožňuje či zásadně omezuje.

⁴⁵ Halley sama zde odkazuje na spoluzakladatele kritických právních studií Duncana Kennedyho.

⁴⁶ HALLEY, J. *Split Decisions: How and Why to Take a Break from Feminism*. Princeton: Princeton University Press, 2008. Viz též COSSMAN, B. a kol. *Gender, Sexuality and Power: Is Feminist Theory Enough?* *Columbia Journal of Law and Gender*, 2003, vol. 12, no. 3, s. 604–613.

⁴⁷ Její výrok „feminismus nevnímám jako levicovou ideologii“ poukazuje, že s tímto „obviněním“ je možné se, zejména v českém kontextu, setkat. Feminismus samozřejmě není pouze levicový. Je ale nutné přiznat, že vyžaduje určitou „sociologickou imaginaci“ (za tento pojem děkuji Kateřině Šimáčkové) či že je tím efektivnější, čím více kriticky vnímá širší společenské, jak kulturní, tak ekonomické, struktury.

4 Závěrem

Právo je obrazem těch, kdo jej tvoří, i společenského systému, v němž je tvořeno. Pokud jsou tvůrci práva muži a systém, který právo reprodukuje, patriarchát, pak právo není neutrální, ale mužské, potažmo patriarchální. Protože právo zpětně na společnost působí, patriarchát současně spoluvytváří a udržuje. Pokud tento fakt nevidíme či ignorujeme, pak vidíme jen velmi omezený výsek právní a společenské reality. A přezíráme tak jednu významnou dimenzi nespravedlnosti, což by nás jako právničky mělo vždy trápit. Feminismus jako pozice, která se snaží rozpoznat a napravit znevýhodnění, vyloučení či podřízení žen a ženskosti, a gender jako analytický nástroj, který nám pomáhá tyto křivdy identifikovat, by tudíž měly být postojem a arzenálem všech, komu nespravedlnost není lhostejná.

Předchozí text ukázal, jak je feminismus mnohovrstevnatý a pluralitní. Vejde se pod něj mnoho. Přesto má určité kontury, a některé výtky k němu jsou tudíž méně férové než jiné. Cíl feminismu bývá často formulován jako požadavek rovnosti. Jak ukázal tento příspěvek, a navzdory časté kritice feminismu v českém prostředí, feminismu nejde ani o to, aby muži a ženy byli nuceni ke stejnosti, ani o převrácení současné hierarchie tak, aby byla nadvláda mužů nahrazena nadvládou žen. Další výtkou, se kterou je možné se setkat, je „radikálnost“ feminismu. Tato výtka je vlastně přesná, a to paradoxně, protože její autoři a autorky chtějí feminismus osočit spíše z militantnosti či nenávistnosti. Skutečný význam slova „radikální“, původně z latinského *radix*, tedy jdoucí ke kořenu, dnes chápaný jako usilující o zásadní změnu, je buď popisem, nebo, podle mne, vlastně lichotkou – pokud je současná genderová nespravedlnost dalekosáhlá, důkladná a závažná, pak i změna, o kterou usilujeme, by měla mít tyto charakteristiky a jít do hloubky, ke kořenům problémů. Předchozí text upozornil na dvě, dnes převažující, charakteristiky efektivního, chceme-li „radikálního“, feminismu: antiesencialistický a strukturalistický přístup. Antiesencialismus nás vede k tomu, nepracovat s „přirozenou“ rozdílností žen a mužů, neboť to omezuje svobodu jednotlivců být tím, čím chtějí být. A strukturalistický přístup nás nutí dívat se na problém nerovnosti komplexně a vnímat jeho strukturalní povahu – tedy že diskriminace, genderové násilí, feminizace chudoby apod. nejsou přičitatelné pár misogynům, ale že jsou udržované společenskými strukturami, včetně práva.